

Mit tudunk a „még hidegebb napok”-ról?

A délvidéki megtorlás magyar áldozatai

A jugoszláv partizánok 1944 tavaszán már Szerbia jelentős részét felszabadították, szeptember 6-án a Vörös Hadsereg átlépte a román-szerb határt, és a partizánegységekkel karöltve megkezdtek a Bánát elfoglalását. A partizánok előretörték a Bácska és a Bánát irányába, hogy megnyissák az utat a Vörös Hadsereg előtt Budapest és Bécs felé. A jugoszláv katonai, politikai vezetés, de főként a vajdasági kommunisták úgy ítélték meg, hogy az új hatalmi szervek e soknemzetiségű területen (Bácska, Bánát, Baranya) meglehetősen gyengék, ezért *katonai közigazgatás* bevezetését javasolták, melynek célja „a területek délszláv jellegének megőrzése” volt. A rendeletet Josip Broz Tito főparancsnok 1944. október 17-én írta alá.

Állami „bosszú”

A németeket eleve bűnösnek kiáltották ki, és bár a magyarokra hivatalosan nem terjesztették ki a kollektív bűnösség elvét, 1944 őszén mégis így kezelték őket. Az itteni magyarságot a Délvidék 1941-es visszacsatolásáért és az 1942. januári „hideg napokért” tették felelőssé. A *katonai közigazgatás* egyik

első, 1944. október 25-én kelt rendelete alapján a németek, a magyarok és a románok által lakott helységekből helyi katonai őrsöket szerveztek, amelyek tagjai kizárólag szlávok lehettek. Már korábban elrendelték azoknak a zömmel *nem szlávok lakta településeknek az összeírását*, „amelyek lakossága részt vett a háború alatt a szlávok elleni atrocitásokban”, és október 18–19-én elrendelték a németek és magyarok internálását, táborokba hurcolását.

Az új hatalom tudatosan és előre megfontoltan, nacionalista indítékok alapján alkalmazta a magyarokkal szemben az „állami bosszú” különböző formáit: *ártatlan emberek tömeges kivégzését*, egyes falvak magyarságának *kollektív kitelepítését és táborokba hurcolását*, a *vagyonek kobzást*, a *kényszer munkát* és a *börtönbüntetést*.

A megtorlást döntően az *OZNA* (Odeljenje za zaštitu naroda – Jugoszlávia Népfelszabadító Bizottságán belül a Népvédelmi Osztály) alakulatai hajtották végre, de részt vettek benne egyéb *partizánegységek* is, számos esetben pedig a *helyi szláv lakosság* számolt le ellenségeivel. A belügyi feladatokat ellátó *OZNA-t* szovjet minta alapján, a „forradalom kardjaként”, Tito 1944. május

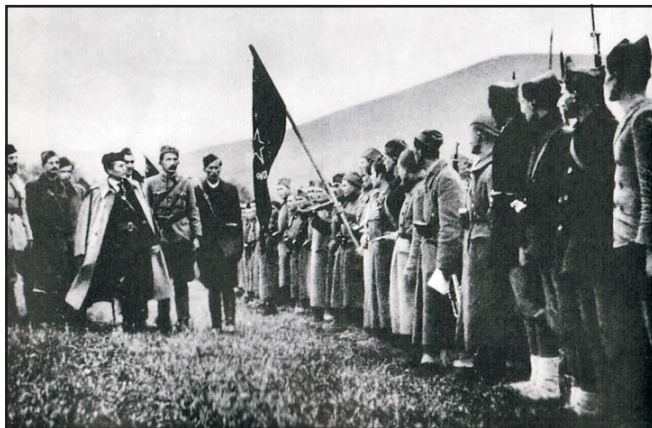
13-án kiadott parancsára hozták létre. Feladata a külső és a belső ellenség felderítése és elhárítása volt. Kezdetben négy ügyosztálya működött: a felderítő, a kémelhárító, a katonai kémelhárító, illetve az úgynevezett statisztikai-technikai osztály. 1944 augusztusában kifejezetten a „nép ellenségeinek” likvidálására hozták létre a híres-hírhedt *OZNA-hadtestet*, amelynek hét hadosztálya és több brigádja működött Jugoszlávia-szerte. E *kivégzőbrigádok* tevékenységét a vegyes nemzetiségű vidékeken, így a Vajdaságban is a helyi szláv lakosság támogatta, illetve számos esetben ők is részt vettek a leszámolásban.

A *kivégzések* kezdetben formális tárgyalás nélkül, többnyire „*bemondás*” alapján hajtották végre. Háborús bűntettnek számított a megszállókkal történő *bármiféle* együttműködés a háború időszakában létrehozott állami-politikai formációkban, a más országokhoz csatolt területeken működő szervezetekben, intézményekben, fegyveres testületekben végzett munka, de háborús bűnösnek nyilvánították például a Londonban székelő *emigráns jugoszláv kormány* valamennyi tagját, a *Független Horvát Állam funkcionáriusairól* nem is szólva. Hasonló sorsra jutottak a *katolikus klérus* tagjai is, a *horvát katonaság*, a *német megszállókkal együttműködő szerb politikusok*, fegyveres testületek tagjai, de még a *királypárti szerb fegyveres ellenállás*, a *csetnikiek vezetői* és tagjai is. Magyar részről háborús bűnösnek számítottak még a volt nyilasok, a Magyar Megújulás Párt tagjai, a *magyar éra alatt közhivatalalt viselők*, a leventeoktatók, sőt a papok és a tanítók, illetve mindazok, akik lelkesen fogadták a magyar honvédek 1941-es bevonulását. A „nép ellensége” és a „há-

A szerémségi fronton elfogott német katonák, 1944

Tito marsall szemléje az 1. sz. Proletár Partizánbrigád előtt, 1942

borús bűnös” korabeli fogalma gyakorlatilag mindenkire kiterjeszhető volt, aki nem vett részt fegyverrel a kezében a partizánmozgalomban.

Mit tudott Magyarország?

A partizánok délvidéki kegyetlenkedéseiről szóló első hírek még a háborús összeomlás előtt, a Lakatos-kormány idején, 1944. augusztus 31-én érkeztek a Miniszterelnökség II. Kisebbségi Osztályára az akkor már felbomlóban lévő, de még működőképes délvidéki magyar közigazgatási apparátustól. Az első ismert jelentés a muraközi csendőrségtől, illetve Nagy Iván országgyűlési képviselőtől származott, aki a Csáktornyan élő Lajkó Rózsi 1944. augusztus 7-én kelt

eredeti levelét juttatta el a miniszteriumba, amelyben az asszony Doroszlón élő testvérének írta meg apjuk halálának körülményeit. A csendőrség központi nyomozó parancsnoksága ugyanerről az eseményről így számolt be: július 30-án Csáktornyára 50 fős partizánegység tört be, 53 jómódú magyar összeszedtek (az áldozatok száma – a fennmaradt források alapján – nem azonos, de nagyságrendileg nem tér el egymástól – S. E.), elvitték lovaikat és egyéb vagyontárgyaikat, a rokonok később 37 áldozat holttestét találták meg a közeli erdőben. A kisebbségi osztály a korabeli politikai gyakorlatnak megfelelően, *külpolitikai síkra terelte a kérdést: a magyar és a horvát kormány között ekkor érvényben lévő áttelepítési szer-*

ződést próbálta felhasználni a horvátországi magyarok védelmében. Az összeomló magyar közigazgatás és a végnapjait élő usztasa rezsim azonban már nem volt képes érvényt szerezni ennek az elképzelésnek.

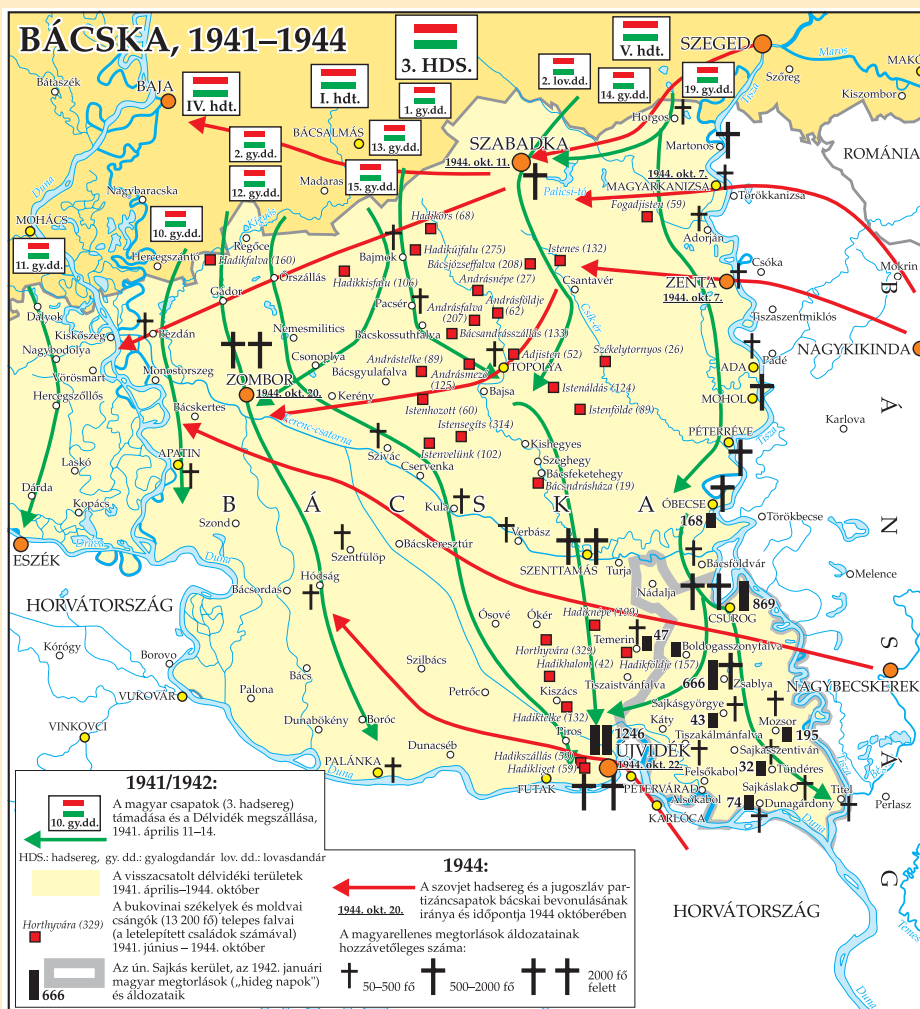
A debreceni Ideiglenes Kormány számára készített, általunk ismert első jelentés a megtorlásokról 1945. január 16-i keltezésű. Kutatásaim során összesen hét, 1945–1946 folyamán keletkezett olyan iratot találtam, amelyekben magánszemélyek, egyházi méltóságok vagy valamelyik kormányzati szerv, többnyire a kisebbségi osztály a megtorlásokra hívta fel a külügyminiszter, vagy éppen a miniszterelnök figyelmét. Ezekben a forrásokban jelentek meg az *áldozatok számára vonatkozó első*

A Délvidék

A Trianon utáni magyar külpolitika kulcskérdése a revízió volt. Ennek fényében a Délvidék visszacsatolása 1941 áprilisától kezdődően egyértelműen sikernek látszott. (Magyarország 1940. december 12-én örökbarátsági szerződést kötött Jugoszláviával, de miután 1941. április 6-án Németország megtámadta Jugoszláviát és 10-én Horvátország kinyilvánította függetlenségét, a korabeli magyar értelmezés szerint ezzel megszűnt Jugoszlávia, így Magyarország nem szegte meg szerződését, amikor április 11-én a magyar csapatok bevonultak a Délvidékre.) Magyarország nem kapta vissza teljes korábbi délvidéki területeit (a Bánát/Bánság nyugati része német ellenőrzés alá került), de „visszatért” Bácska, a Baranya-háromszög, a Muravidék és a Muraköz. A visszafoglalt 11 601 km² terület 1,145 millió lakosából mintegy 300 ezer volt magyar, 243 ezer szerb, 220 ezer horvát, 197 ezer német, 80 ezer szlovén, 15 ezer ruszin és 15 ezer zsidó. A magyar bevonulás idejére a jugoszláv hadsereg már elhagyta a területet, de a nem magyar lakosság gyakran ellenállt a magyar csapatoknak, így már a bevonulás is sok áldozatot követelt. Az erős partizán-tevékenység miatt (ami az egész háború idején jelentős erőket kötött le) a megszálló magyar hadsereg drasztikus intézkedéseket tett, az 1941–1942 telén végrehajtott újvidéki „tiszogatásoknak” több ezer áldozata lett a polgári lakosság köréből is. 1944 folyamán megkezdődött a Délvidék vissza-

foglalása a magyaroktól; a szovjet hadsereg mellett vagy mögött bevonuló szerb partizánok az újvidéki eseményekre hivatkozással több ezer ártatlan helyi magyart mészároltak le 1944–1945 folyamán.

F. I.

„Hideg napok” 1941–1942 telén a Délvidéken

1941 novemberében az úgynevezett Sajkás kerületben (különösen Csurog és Zsablya térségében) szerb partizánosztatok működtek, amelyek januárban tűzharcba keveredtek a magyar karhatalmi alakulatokkal. Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök elrendelte ezért az egész kerület razziaszerű átkutatását. A csendőr- és honvédcsoportokat egységes karhatalmi vezetés (Feketehalmy-Czeidner Ferenc altábornagy) alá rendelték, és ezek január 6-ra szétverték a partizánosztatot. Megkezdődött a razzia, amelynek során Zsablya környékén mintegy ezer szerb ajkú lakost öltek meg.

Feketehalmy január 12-én a tényekkel ellentétben azt jelentette Szombathelyinek és a belügyminiszternek, hogy a partizánok behúzódtak Újvidékre. Január 20-án este a magyar karhatalmi erők körülrzárták a várost, megszüntetve minden összeköttetést a külvilággal. Másnap reggel megkezdődött a három napig tartó tisztogatás. A várost körzetekre osztották, amelyeket járőrök kutattak át. Akinek nem találták megfelelőnek az igazolását, azt véstörvényszék elé állították, amely mindenkit halálra ítél. A kivégzéseket a jeges Duna partján hajtották végre, a holttesteket a vízbe taszították. A razzia során összesen 3340 embert gyilkoltak meg, ebből 2250 volt szerb.

1942 áprilisában – többek között Bajcsy-Zsilinszky Endre és Bethlen István követelésére – Szombathelyi nyomozást rendelt el a délvidéki események ügyében. A tömeggyilkosság ténye bebizonyosodott, de a katonatisztek elleni eljárást Horthy rendeletére beszüntették. Az 1943. októberi hadi események hatására azonban Horthy újraindította az eljárást a katonatisztek ellen. A tárgyalás decemberben kezdődött, és 15 felelősnek tartott honvéd- és csendőrtiszt ellen bírósági eljárás indult.

Az összes hadviselő fél közül a II. világháború folyamán *egyedül Magyarország, személy szerint Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a Honvéd Vezérkar főnöke rendelt el saját hadseregének egységei ellen vizsgálatot a lakossággal szemben elkövetett atrocitások miatt.* A fő felelősöket a tárgyalás során halálra ítélték. A halálos ítéleteket azonban nem tudták végrehajtani, mivel az elítéltek egy része Németországba menekült (Feketehalmy és két társa). Mások, mint a hűtlenségért elítélt Képiró Sándor, rövid börtönbüntetés után újra szolgálati állományba kerültek. A fő felelősöket a háború után kiadták a Tito-féle Jugoszláviának, ahol népbírósági ítélettel kivégezték őket.

F. I.

Magyar honvédek szerb hadifoglyokat kísérik, 1941

Magyar katonák Újvidéken, 1941

Katonák szerb telepeseket kísérik Bácska-Petrovácon, 1941

becslések is, amelyek aztán különféle csatornákon keresztül rögzültek a magyar köztudatban.

Az áldozatok becsült száma

1945. július végén megérkezett a magyar Külügyminisztériumba a partizánok által kivégzett, illetve fogva tartott katolikus papok névsora is. A lista 22 nevet tartalmazott, közülük 13-ról ekkor már biztosan tudták, hogy megölték őket. Minden bizonnyal ezek a hírek Mindszenty József hercegprí-

máson keresztül jutottak el a kormányhoz.

Mindszenty hercegprímás 1946 júliusában küldte el Gyöngyösi János külügyminiszterhez egy délvidéki küldöttség által személyesen hozzá eljuttatott „Magyar sors a Délvidéken”, illetve „A Jugoszláviában élő magyarság helyzete igaz megvilágításban” című anonim jelentéseket. Ezek készítői 50 ezerre tették a kivégzett magyarok számát, és 30 ezer deportáltról tudósítottak. Egy későbbi, 1946. október 20-án Nagy Ferenc miniszterelnök számára

készített feljegyzés 30-35 ezer áldozatról tesz említést. (A nehezen ellenőrizhető becslések 60 és 20 ezer fő között mozogtak.) Az információk illegális úton, rokonokon, ismerősökön, illetve a táborkból Magyarországra szökött, illetve Jugoszláviából kiutasított magyaroktól származtak és jutottak át az ekkor már szigorúan lezárt határokon. A diplomáciai csatornák még nem működtek, a kapcsolatok ekkor még nem álltak helyre a két ország között.

A megtorlásokról értesült a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB)

„Még hidegebb napok”, 1944–1945

A Csáktornyan élő Lajkó Rózsi 1944. augusztus 7-én kelt eredeti levele szerint, amelyben az asszony Doroszlón élő testvérének írta meg apjuk halálának körülményeit, 1944. július 23-án éjjel partizánok törtek be a faluba, összeszedtek 68 embert, kihajtották őket a falu szélére, egy mocsaras részhez, az idősebbeket ott agyonlőtték, köztük a Lajkó testvérek édesapját is. „... és dalolni kellett nekik és ütötték, szurkálták, fejbe lövöldözték őket és a bozótban összeköve benne hagyták, még pedig éltek, akkor meg úgy fulladtak meg...”*

Bajmokra 1944. október 19-én érkeztek meg a szovjetek, illetve a partizánok. Helyi szlávokból megalakították a községi hatalom intézményeit, és megkezdődött a magyar közigazgatással szimpatizáló lakosság letartóztatása. Házról házra járva szedték össze a férfiakat, akiknek sorsa gyakran attól függött, hogy az egységet melyik ismerősük kísérte. A községházáról a falu határába vitték a fogva tartottakat, és ott kivégezték őket, összesen 229 bajmokit.

Zentán november 9-én 65 falubelit végeztek ki. Az áldozatokat dróttal összekötözve a Tisza-parti lövészárkokba dobták.

Temerinbe október 23-án érkeztek az első partizánalakulatok. Itt a templom udvarán gyűjtötték össze a község 16 éven felüli magyar férfi lakosait, összesen 2700 főt, közülük egy csoportot Újvidék felé indítottak, egy másikat a helyi temető felé, ahol 220 embert végeztek ki. A levetkőztetett férfiakat négyesével egymáshoz drótozták, így lőtték őket egy gödörbe.

Magyarkanizsa, Martonos, Adorján: egy-egy, a helyi szlávokból sebtében összeállított tanács vizsgálta felül a lakosság magyar időkben tanúsított magatartását, és ennek alapján történtek a letartóztatások, majd a kivégzések. A helyi alakulatok intézke-

dései mellett önbíráskodás is zajlott, Martonoson a helyi plébánost és 22 másik magyart a városházán kivégzésük előtt brutálisan megkínózták.

Zsablyán és Csurogon összesen közel 900 embert végeztek ki, köztük itt is a katolikus plébánost, akit előbb nagyon megkínóztak. (A Délvidéken összesen 19 katolikus és református [magyar] papot gyilkoltak meg a szerbek, mindegyiket súlyos kínzások után.)

Szenttamáson 503, **Szivacon** 66, **Szabadkán** 424 kivégzettet azonosítottak eddig, a környező településekkel együtt 852 meggyilkolt személyt.

A Sajkás kerület (a Bácska déli része, a hajdani határőrvidék) *valamennyi magyar lakosát* 1945. január–februárban a hírhedt járeki táborba, illetve a Vajdaság egyéb munkatáborába hurcolták, minden vagyonukat elkobozták, és kitiltották őket eredeti lakhelyükről. A munkatáborokban szörnyű körülmények uralkodtak, éhínség, járványok tizedelték a foglyokat, akik zömmel idős emberek, nők és gyermekek voltak. Az itt meghaltak pontos száma nem ismert.

Kiegészítés: Az események mára talán objektívebb megítélés alá esnek Szerbiában is. Az 1944 novemberében többedmagával ártatlanul kivégzett martonosi hentes, Forró Lajos unokája másfél évvel ezelőtt szerb bírósághoz fordult nagyapja ügyében. Az eljárás ugyan hosszúra nyúlt, de szabályos tárgyalás zajlott le, és végül a bíróság kimondta: ideológiai okból, ártatlanul végezték ki 1944-ben többedmagával Forró Lajost. A Martonos községben kivégzett többi áldozatról is kijelentették, hogy őket is ártatlanul, bírósági ítélet nélkül végezték ki. A szerb bíróság most kimondta azt is, hogy az akkor elkövetett bűnök háborús bűnnek minősülnek, ezért elévülhetetlenek. Az egykori áldozatok hozzátartozói élhetnek a rehabilitációval, amire Szerbia törvényben ad lehetőséget.

Az 1944-es szerb megtorlás áldozatainak összetört emlékműve. Csurog, 2008

* Az erős tájszólással és helyesírás hibákkal íródott levélből mai köznyelvi szöveggé átirított idézet. (A szerk.)

Az új jugoszláv kormány, 1945. február

Tito és kísérete az újvidéki Duna-hídon, 1945

angol és amerikai delegációja is. A Külügyminisztériumot egy 1945 júniusában „igen baráti hangnemben” folytatott beszélgetés során a SZEB jugoszláv delegátusának gazdasági vezetője, Gavrilović arról biztosította, hogy „a Bácskában semmiféle magyar üldözés nincs és nem volt”. A megtorlások nem szerepeltek a SZEB üléseinek napirendjei között, habár az angol és amerikai delegátusoknak voltak ezzel kapcsolatos információik.

Szerb források: kevesebb áldozat

A szerbiai kutatást nehezíti egyrészt, hogy a belügyi iratokat őrző szerbiai levéltárak még ma is zárva vannak a kutatók előtt. Másrészt a szerbiai belügyi iratok döntő részét, főként a személyi dossziékat, de más dokumentumokat is, megsemmisítették. Ennek ellenére Aleksandar Kasaš újvidéki történész 1996-ban megjelent könyvében – az időközben a vajdasági levéltárakból előkerült helyi kivégzési (likvidálási) listák mellett – nyilvánosságra hozott a Jugoszláv Kommunista Szövetség volt tartományi levéltárában talált több korabeli, az OZNA, illetve a háborús bűnöket kivizsgáló tartományi bizottság által készített kimutatást az 1944–1945-ben „likvidált”, azaz kivégzett „háborús bűnösökről”. Ezek megerősítették, hogy a II. világháború végén,

illetve a háború után a *partizán hatalom nyilvántartást vezetett*, jelentéseket készített a belügyi és a pártapparátus részére a letartóztatásokról, a fogva tartottokról és kivégzésekről, az internálótáborokba hurcolt németekről és magyarokról, a kitelepítésekről, a bírósági eljárásokról stb. Tudjuk azonban, hogy a „likvidálásokról”, kivégzésekről készített statisztikák, *jelentéseik sok esetben hiányosak*, pontatlanok, különösen az államapparátus, a közigazgatás kiépítésének kezdeti szakaszában, éppen abban az idő-

szakban, amikor a legtöbb személyt végeztek ki ítélet nélkül vagy bírói ítélettel. Véleményünk szerint ezzel együtt is, az OZNA-iratok megismerése, beleértve a belügyi szervek által készített korabeli nyilvántartásokat, statisztikákat, nélkülözhetetlen források a magyarok elleni megtorlások valós dimenzióinak felméréséhez.

Negyven-, húsz- vagy ötezer?

A kivégzett magyarokról az Aleksandar Kasaš által e nyilvántartások alapján közölt számokat a vajdasági magyar közvélemény és sajtó kritikával fogadta. Kasaš ugyanis a vajdasági magyar irodalom által addig *feltételezett mintegy 20 ezer kivégzett*nél (a magyar közvéleményben már-már megkérdőjelezhetetlenül rögzült 40 ezer áldozatról nem is szólva) *lényegesen kevesebb* ártatlanul kivégzett áldozatról ír – létszámukat az általa ismert OZNA-források alapján *öt-ezerre* teszi. Pontosabban: azt állítja, hogy kutatásai során eddig jutott, az általa átnézett iratok ennyi áldozatról szólnak, ezt a számot azonban ő sem tartja véglegesnek.

Az OZNA és a megtorlások történetének, mozaikrugóinak megismerése nem reménytelen vállalkozás. Ezt bizonyítja a Horvát Történelmi Intézet munkatársai által pár évvel ezelőtt kiadott két dokumentumkötet

Tito marsall a Szerémségben, 1945

is, amelyek a vajdasági, köztük a magyarok elleni megtorlásokról is releváns iratokat tartalmaznak. Gondolunk itt elsősorban a Vajdasági OZNA 2. Kémelhárító Osztályának a le tartóztatottak, börtönbe zártak, bírósági eljárás alatt állók és kivégzettek létszámáról szóló egyik összesítő jelentésére, illetve azokra az iratokra, amelyek a baranyai magyaroknak a kitelepítések és vagyonelkobzások elleni egyéni tiltakozásaira, az új hatalommal szembeni ellenállás eddig ismeretlen formáira vonatkoznak. Szlovéniában még az 1990-es évek elején állami szintre emelték a megtorlások kivizsgálását, a Belügyminisztérium bevonásával állami bizottságot hoztak létre a tömegsírok felkutatására, és nagy erővel folyik az áldozatok azonosítása is.

Szerb, német, magyar, zsidó áldozatok

A Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőházának 2000. december 11-i határozata alapján a Vajdaság II. világháborús veszteségeinek kutatására bizottságot hoztak létre, hogy a jövőben elkerüljék „az ezekkel az eseményekkel történő rosszindulatú napi politikai manipulációkat”. A bizottság sokéves kutatómunkájának eredményét ebben az esztendőben elektronikus kiadásban, összesen kilenc kötetben tették közzé, amely sajnos csak szűk politikai és szakmai körökben érhető el. Három kötet területenként (Bácska és Baranya, Bánát, Szerémség), a többi öt kötet pedig nemzetiségi megoszlásban (szerbek, zsidók, németek, magyarok és egyéb nemzetiségek) közlik az áldozatok névsorát, a születési évre, a nemre, a halál helyére és évére vonatkozó adatok megjelölésével. A bizottság kutatásai szerint a Vajdaság korabeli területén (Bácska, Bánát, Baranya és Szerémség) 1941 és 1948 között igazolhatóan – azaz név szerint azonosítva – 83 881 fő vált a háború

Szerb internálótábor pecsétje, 1946

alatt és közvetlenül utána különféle indíttatású megtorlások áldozatává. A források hiányosságai és a kutatás módszertani bizonytalanságai miatt azt feltételezzük, hogy az áldozatok száma, köztük a magyaroké is ennél mindenképpen nagyobb kell legyen, és a vajdasági összes áldozat száma elérheti a 100 ezer főt az adott periódusban. A kötetben regisztrált 83 881 főből a szerb áldozatok száma 42 283 fő, a zsidóké 15 495 a németeké 15 419, a magyarok száma 4624 fő, a horvátoké pedig 2702 fő volt. A többiek a szlovák, a cigány, a ruszin, a cseh népcsoportból kerültek ki. A magyarok ellen irányuló megtorlások 1944 és 1948 közé estek, vagyis azokat kizárólag az új jugoszláv hatalom, a partizánok követték el.

A „tisztogató akciók” jellemzői

A Horvát Történeti Intézet által közzétett mintegy háromszáz irat alapján ál-

Aleksandar Ranković későbbi belügyminiszter és az OZNA vezetője (balról), Josip Broz Tito és Milovan Đilas társaságában, 1943

talános következtetéseket is levonhatunk a tisztogató akciók országos jellege, mikéntje, intenzitása, célja vonatkozásában. Hiszen a háború után Jugoszlávia, mint ismeretes, ismét egységes államként működött, területe egységes belügyi igazgatás alá tartozott. E források egyértelműen azt bizonyítják, hogy racionális érvek alapján ma már nem vitatható: a tisztogató akciókat országszerte központilag, a legfelső katonai-politikai körökben tudatosan tervezték meg és irányították. A kegyetlen, válogatás nélküli megtorlás célja a háború utolsó szakaszában minden lehetséges és feltételezett ellenség megsemmisítése, a politikai ellenfelek hatalomból történő kiszorítása, illetve a gyenge új állami szervek megszilárdítása volt. Az OZNA egységei Jugoszlávia egész területén személyesen Aleksandar Ranković belügyminisztertől, az OZNA vezetőjétől kaptak erre parancsot, a politikai és az osztályellenség, a hadifoglyok és civilek, a kollaboránsok, az usztasák, a csetnikek, a németek és magyarok stb., vagyis az aktív partizánokat leszámítva az ország bármely népéhez, nemzetiségéhez, a társadalom bármely rétegéhez tartozó „nép ellenségeivel” történő drasztikus leszámolásra, a bírói ítélet nélküli, minél rövidebb idő alatt végrehajtandó tömeges kivégzésekre. Az OZNA-egységeknek nem a kivégzések, a megtorlások elhallgatása, éppen ellenkezőleg, azok „büszke vállalása” volt az érdeke, parancsnokaik ezt várták el tőlük, az általuk végrehajtott kemény megtorlások a hadseregen belüli presztízsüket is kijelölték. Korabeli jelentéseikben tehát, véleményünk szerint, nem az áldozatok számának eltitkolására, csökkentésére törekedtek, ellenkezőleg. A hatalmi vákuum és a hatalmi struktúra kialakulatlansága ugyanakkor e statisztikák bizonytalanságát jelzi.

Több irat utal arra is, hogy számos alkalommal csak a kivégzések után, kifejezetten központi utasításra

kreáltak meg a katonai rögtönítelő bíróságok kivégzésről szóló, a kivégzettek háborús bűnösségére utaló ítéleteket. A korabeli rendeletek, törvények lehetővé tették, hogy háborús bűnössé, a nép ellenségévé lehetett valakit nyilvánítani szóbeli feljelentés alapján is, az ezzel kapcsolatos bizonyítékok felmutatását pedig – különösen 1944 végén, 1945 elején – mellőzni lehetett. A háborús bűntettek lakosság által történő bejelentésére buzdító felszólítás hatására Jugoszláviában a Háborús Bűnöket Kivizsgáló Állami Bizottság szövetségi és köztársasági szerveihez 938 828 *feljelentés* érkezett. Ennek alapján a bizottság 66 420 főt nyilvánított háborús bűnösnek, köztük 899 magyart is. Hogy közülük kik ellen folytatták le a bírósági eljárást és kiket ítélték halálra, ma még nem tudjuk pontosan, mert ez a névsor csak azoknak a nevét tartalmazza, akikkel kapcsolatban megszületett a háborús bűnösséget megállapító határozat, de az ellenük lefolytatott eljárás és ítélet, még kevésbé kivégzésük tekintetében ez a forrás nem igazít el.

A történetírás hallgatása

A jugoszláviai, a szerbiai, de a rendszer-váltás előtti magyar történetírásban is, az 1944/1945-ös, magyarok elleni partizán megtorlásokat évtizedekig mély hallgatás vette körül. A „győzelem mindent igazol” tételéből kiindulva a jugoszláv politika által rövid pórázon tartott történetírás letagadta, illetve hamis módon, *szükséges igazságtételként* állította be a „fasiszta magyarok” és a kollektív bűnösnek nyilvánított németek elleni megtorlásokat. Szerbiában még a Jugoszlávia szétbomlása utáni évtizedekben is mindent megtettek, hogy eljelenéktelenítsék és meghamisítsák a megtorlásokat – „a magyarok elleni kilengések” eufemisztikus kifejezését használva. A hallgatás és a tagadás kezdettől fogva azt a célt szolgálta, hogy tisztára mossák és heroizálják az új partizán elit hatalomra kerülésének és kisebbségpolitikájának keletkezéstörténetét. E hamis történetzemplélet szerint a büntetés és számonkérés igazságos volt, az kizárólag a háborús bűnösök és a „nép ellenségei” ellen irányult, és „Jugoszlávia népeit szolgálta”.

A földreform eredményeként nincstelen szerb parasztokat költöztetnek a Vajdaságba. Szerb telepések a pályaudvaron, 1945

A második jugoszláv állam széthullásával párhuzamosan, az 1990-es évek elején, mintegy ennek reakciójaként, a jugoszláv államból kiváló *új nemzetállamokban egy ezzel radikálisan szemben álló nézőpont jelent meg*: a Tito-korszak Jugoszláviája „bűnben fogant”, a kommunista rendszer története az ország népein elkövetett permanens „hatalmi erőszak” története. A saját identitásukat kereső új államok történései komoly erőket mozgósítottak „*a ki szenvedett többet és kitől a háború alatt*” historiográfiailag értelmetlen és megválaszolhatatlan, de nemzeti szempontból minden bizonnyal hatásos kérdésének vizsgálatára. Ekkor jelentek meg a vajdasági magyar sajtóban azok az első írások, amelyek az új partizán hatalom ártatlan magyar áldozatainak, a kivégzetteknek, táborokba bálta emléket állítani, és az 1942-es újvidéki razzia áldozataira történő tisztelgés mintájára a nyilvános megemlékezés jogát követelték.

Új történeti emlékezet

Ezek az 1990-es években megjelent *vajdasági magyar munkák* főként a halotti anyakönyvek és a visszaemlékezések forrásbázisán alapultak, és hosszú ideig a kivégzett ártatlan magyar áldozatok *létszámának* megállapítására és a visszaemlékezések összegyűjtésére összpontosítottak. Utóbbival megkezdődött a drasztikus megtorlást szenvedett ártatlan emberek tragikus sorsá-

nak történelmi emlékezetbe történő beemelése is. A visszaemlékezések egyik legfontosabb eredményét abban látjuk, hogy áttörték a hazugság falát, szakítottak a korábbi rendszer kisebbségtörténeti szemléletével, és megnyitották az utat egy *új délvidéki magyar történeti emlékezet*, történeti tudat felépítése előtt. A „még hidegebb napokról” szóló visszaemlékezések összegyűjtése szinte az utolsó utáni pillanatban indulhatott csak meg, ezért korántsem lehetett olyan átfogó és széles körű, mint például a táborokba zárt, majd kitelepített vajdasági németek esetében. (A nyugatnémet területeken létrehozott egyesületeik révén ugyanis az ő kálváriájukról szóló történetek összegyűjtése szinte közvetlenül táborba gyűjtésük és kitelepítésük után már megkezdődhetett.) Az időbeli megkésettség ellenére is a Matuska Márton, Mészáros Sándor, Teleki Júlia, Szloboda János és mások munkái jelentős eredményeket hoztak, a kutatások ugyanakkor, éppen az általuk legfontosabbnak tartott kérdésben, az áldozatok létszámának vonatkozásában egy bizonyos ponton túl már nem hoztak új eredményeket. Elsősorban azért, mert továbblépni csak a korabeli források, különösen a megtorlásokat végrehajtó belügyi szervezetek, az OZNA és az azokat létrehozó és működtető párt dokumentumainak szisztematikus fel-táráásával, elemzésével lehetne.

A. SAJTI ENIKŐ